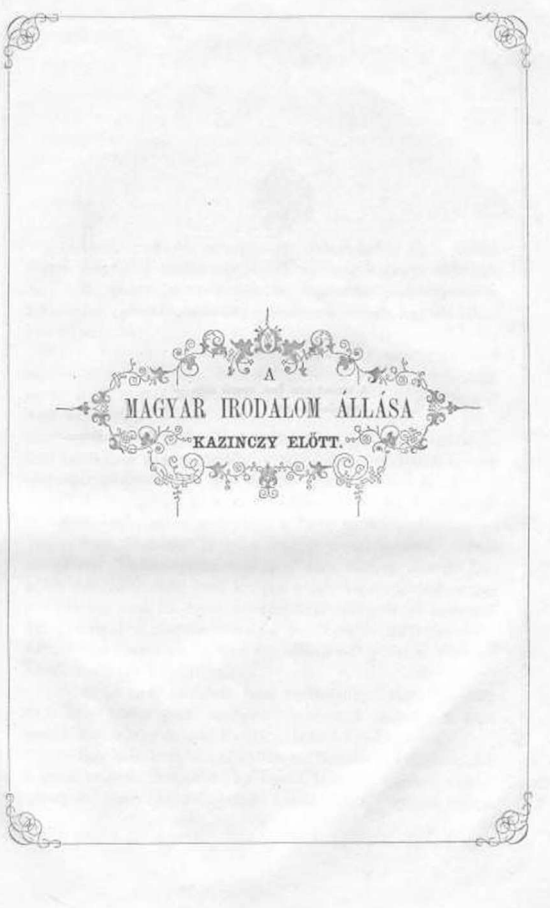

A
MAGYAR IRODALOM ÁLLÁSA

KAZINCZY ELŐTT.

A hazáért nem csak veszni szép, —
Szép élni is érte.

Kazinczy Ferenc.

Örök idők óta megvan az emberiségben az a nemes ösztön, hogy amit gondol vagy mond, azt meg is akarja örökíteni.

Az ember gyermekeiben és unokaíiban csak anyagilag halhatatlan, gondolatait szelleme, szellemét írásban hagyott lélekincsei örökítik.

A legrégibb időkben már, mikor még sem papír sem sajtó nem volt föltalálva, éveket áldoztak a tudósok gondolataik összeírására, s már Nagy Sándornak roppant könyvtára volt Alekszándriában.

Európában leginkább a kereszténység hozta magával az írott betűket is a nemzetekhez, s ősapáinkról, mielőtt a kereszténységet fölvevtek, nem igen bírnunk írásbeli hagyományokkal.

A kereszténység a latin nyelvet hozta be mindenhová, de egyszersmint szükségessé tette a hazai nyelv írását.

Nem föladatunk, hogy a magyar irodalom minden egyes mozzanatát körülményesen leirjuk a Pusztaszeren vérszerződést kötött hét vezér dicsdálától kezdve a mai napisajtó terjedelmes működéséig, csak az egyes korszakokról akarunk itt megemlékezni, melyek a magyar irodalom keletkeztétől folytonos haladást, néhol hanyatlást, a legujabb időkben pedig óriási előmenetelnek tanújeleit képezik.

Az Árpádok alatt csak imádságok, halotti beszédek és néhány hősies ének leírására szorítkoztak apáink. A ránk maradt két hártýára irt imádság 1054-ből való.

Sok más írott történetről is emlékeznek a krónikák, különösen azokról, melyek Szűz szent Margit idejében a margitszigeti dömés apácázárdában voltak letéve. Ilyenek voltak

Sz. István, Sz. László királyok, Sz. Imre herceg és Sz. Erzsébet életírásai.

A magyar világ tehát igen-igen kevés irott hagyomány-nal dicsekedhetik e korból, ez mindazáltal ne aggaszson minket, s ne higgassa méltó önérzetünket; mert a pogányság és kereszténység közti utvonalon, azon időben, midőn a szelidségnek a vadság, a műveltségnek a durvaság, a hitnek a pogányság fölött még csak ki kelle vívnia diadalait, azon időből nemcsak a magyar, de minden más nemzet újjain számlálhatja el a nyelv-emlékeket, melyekkel bir.

Ebben is különös szerencséje a magyarnak, hogy ha a régi hagyományokat mai betűkkel írja, meggyőződik róla, miszerént mai nyelvünk az Árpádok idejében használt nyelvtől csupán azon árnyalatokban különbözik, melyet a nagyobb műveltség magával hozott.

Az anzsúii francia hercegek családjából eredett magyar királyok korában és Zsigmond alatt még mindig csak az egyházi férfiak kezében találjuk a szentírást úgy mint a lantot. Azon egykét hagyomány, melyeket világiaktól birunk, leginkább üzleti, családi s egyéb magánkörülményekre vonatkoznak.

A költészet mezejéről semmivel sem birunk e korból. Van mégis említés téve a krónikákban egyes legendákról, melyek akkor a nép száján jártak.

A magyar nép, mint jól tudjuk, nemcsak kedvelője a költészetnek, hanem saját egyszerű, de tisztán nemes észjárása szerént gyakorlója is. Az a nép, mely ma megénekli saját költészetében a csudatévő Boldogasszonyt, az elhagyott szerelmes leányt s halálra ítélt szegénylegényt, — ez a nép hajdan rimekben énekelgetett Zách Bódog leányáról, Kis Károly meggyilkoltatásáról, Kont Istvánról és harminckét társáról.

E korszakban sincsen okunk, hogy a külföld előtt reszteljük műveltségi vagy irodalmi állapotainkat. Nem a latin irodalmat értjük itt, hanem az anyanyelvét; mert latin irott könyvei minden keresztény nemzetnek valának. A hazai irodalom, ha

ugyan a gondolatok gyér leírása már irodalomnak nevezhető, mindenütt, a szomszéd németeknél is csak oly lábon állt, mint nálunk. Ők is csak nagy embereik tetteit vagy nemzetéletek egyegy jelesebb mozzanatát irták le krónikákban és költeményekben, mely utóbbiakat ünnepélyek alkalmával, úgy mint nálunk, lantosaik daloltak.

Igazságos Mátyás és a Jagellók alatt a XV. és XVI. században ismét egy lépéssel előbbre haladt nemzeti irodalmunk. Mátyás, a Hunyadiak dicső fia, kit, mintegy testvére ártatlanul ontott vérének engeszteléséül ültetett trónra a nemzet, nemcsak a harc, hanem a tudományok, a művészetek terén is Európa első országai közé emelte hazáját. Tanuskodik erről a világhírű budai könyvtár, melynek ezer meg ezer köteteit elrombolta a török, csak a könyvek vertaranynyal s kövekkel disztett kötetét tartá meg hasznos prédául magának. Mátyás korában látjuk az első magyar embert, ki keleti nyelvünket szabályozta, a szabályokat összeírta s kiadta, hogy ne csak beszélni, hanem rendszeresen is tudjanak apáink írni és beszélni. E férfiú Janus Pannonius (igazi nevén Cesinge János), ki magyar nyelvtanán kívül magyar harci énekeket is irt, s azokkal a Bosnyákországban küzdő magyar daliákat csatára' tüzelé.

E korszakban is főszerepet visz még az egyházi irodalom, ami ránkmaradt, többnyire egyházi beszédekből és tanításokból, könyörgésekből és imádságokból áll.

A világi irodalomból is birunk adatokkal, melyek kétségtelen jelei azon korbéli haladásunknak. Ezek közé tartozik egy emlékdal Mátyásról, Róth János konsztantinápolyi követ viszontagságai, kit a törökök elvesztettek, Szabadkai Mihály éneke Beriszló Péter tetteiről sat.

Legnevezetesebb haladási mozzanat e korból Nándorfehérvár elvesztésének történeti leírása, és az első magyar naptár, mely 1466-ban készült.

Sokan mondták már és mondják ma is, hogy e korszakban már elmaradtunk szomszédainktól, hogy sem a tudományokat

sem a költészetet nem műveltük anyanyelvünkön oly mérvben, minő oly messzelátó s honát annyira szerető király alatt, mint Korvin Mátyás vala, megilletett volna minket.

Azt feleljük erre, hogy igaz, de megemlítjük egyszersmint, miszerint nem szabad felednünk, hogy a Hunyadiak korában védbástya volt Magyarhon a keresztény Európának, s hogy mindenki kardot forgatván kezében, a tudományok rendszeres művelésére nem igen maradt időnk. Európa többnyire csak ígérte, nagyon ritkán adta is meg a segílyt, s ha e vérteljes századok multával, valamint a kereskedelem és ipar, ugy a tudományok és irodalom terén is nem álltunk ott, hol szomszédaink valának, ugy ez onnét magyarázható, hogy ők hasonlóké valának a szorgalmas hangyához, mely a vértusát küzdő árnyékában építé házáat. S ha a magyar irodalom későbbi korában Európa műveltebb nemzeteitől átvette az újabb vívmányokat, ez nem volt sem elidegenítés, sem az eredeti tehetségek hiányának kifolyása, hanem csak kamatját vette meg azon vértökének, melyet apáink Európa megmentéséért ontottak, s mely az e védelem alatt szerzett szellemi vívmányok által bizonyynyal nem nagyon drágán lön megfizetve.

A Jagellók korát az e hazára 150 éves rabigát hozott mohácsi vész fejezte be. A hatalmas török seregeknél veszélyesebb ellenség is rontott hazáinkra, a meghasonlás, a pártoskodás romlástrejtő borzadalmas ellensége. Hódító küllellen birta nagyrészt a hazának; a nekünk maradt részekben két király két pártja ölte egymás liveit, gyilkolta egymás pártembereit.

Csudálhatjuk-e, hogy e siralmas állapot nemcsak anyagilag, hanem szellemileg is hátravetette.

És mégis e korszakban kezdett csak igazán virulni a magyar nemzeti irodalom.

Az anyagi elnyomatás, a közinség, köznyomor új erőt kölcsönzött a szelleméletnek, s támadtak lelkes, nagy férfiak a hazában, kik midőn eltompult a magyarok acéla, az ész éles fegyverével küzdöttek a létért, s ha a szabadítás nem állt

tehetségökben, legalább a folytonos éberség, az önérzet s nemzeti öntudat fönmaradását biztosították.

E korba esik Kalvin és Luther hitujítók föllépése.

Az ujítók az ész fegyverével támadták meg a régi valáshoz ragaszkodókat, emezek ismét az elme fegyvereivel védték ősi hitöket.

Sok tudományosan kezelt irodalmi vitára adott alkalmat a hitszakadás.

Az irodalmi vitákon kívül mind a katholikusok mind a protestánsok azon voltak, hogy minél tökélyesb fordításban adják a szentírást, különösen az evangéliumokat hiveik kezében. Miután pedig mindegyik hitfelekezet más magyarázattal látta el a biblia szavait, e téren is szép mezeje nyílt az egyházi irodalomnak.

Nem csak az egyházi férfiak írtak már e korban, mint előbb, a világiak közül is sokan az irodalomnak szentölték életöket.

A harcias kor, harekedvelő, vitéz férfiakat teremt, vagy legalább alkalmat ad vitézségök kitüntetésére. Dobozy, Losonezy, Szondi, Dobó és Zrinyi oly tetteket vittek véghez, melyeket meg kelle örízni a feledékenységtől, s ezt megtevék a históriás énekek vagy krónikák írói. Így írta le Nagybáczay Mátyás Hunyadi János viselt dolgait; Temesváry István Báthorynak kenyérmezei győzedelmét; Fazekas Miklós Korvin Mátyás tetteit. Ilosvai Péter írt Toldy Miklósról, Csanádi Demeter II. János királyról sat.

Maguk a hazai és világtörténelemben kitörölhetlenül élő hősök, az ellen vérétől pirosuló kardot letéve, lantot vettek kezökbe, mint Zrinyi Miklós, Balassa, Koháry s egyebek, megénekelték saját tetteiket, s dicsőítették mások vitézségét.

E kor kiváló dalnoka Tinódi Sebestyén, egy dicső tettét sem hagyá említetlenül nemzete jelesceinek.

Látjuk ebből, hogy ama viszontagságteljes korban, melyről azt hinné minden ember, hogy a fegyverek zöreje egészen

elnémítá a lant szelidebb hangjait, inkább új erőt nyert az irodalom, mely hasonló a gyenge fűszálhoz; mert szélvész után, midőn a legerősebb ezredéves fák letörve hevernek, egyenesen áll új erőben, új virulatban.

A tizenhatodik század vége felé már kezdék visszavenni iróink a kölcsönt, melyet harcosaink védelme nyugoti Európának szolgáltatott.

Alvinczy, Káldy, Pázmány kezdtek most előtérbe lépni, s mintegy rohamszerűleg egészen más, hogy úgy mondjuk ékesszólási irányt adtak az irodalomnak.

A költészet szülte ének mintha nyugalomra hajtotta volna fejét.

Legkiválóbb lendületet Pázmány Péter esztergami érsek és Magyarhon áldornagya s híres ellenfele Alvinczy Péter kassai reformatus lelkész adtak a folyóbeszédű irodalomnak.

A protestans papok a legjobb, leghathatósabb fegyvert használták katolikus elleneik ellen; mert még ezek az előbbi időkben mindig csak latin nyelven írt munkákkal léptek a síkra s ezeket a törvénykezés terén avatott főúri és nemesi osztály közt terjesztették, addig a protestansok magyar könyvekkel árasztották el az országot, s ezek a legfőbb körökben úgy, mint a nép legalsóbb olvasni tudó és vágyó rétegeiben hihetlen gyorsasággal terjedtek el és kedveltettek meg.

A katolikus papok látván, mily veszélyes a vallásra nézve a magyar írott szó fegyvere, nem csüggedtek el, hanem a legjobb tehetségűek, köztük Pázmány, hasonló fegyverhez folyamodván, élénken védték hitök ágazatait s nem kevés hívőt tartottak meg általa az ősi vallásban.

Hogy őszinték legyünk, katolikus voltunk mellett is megkell ismernünk, hogy a magyar irodalomnak szélesebb körökben terjedését közvetve a protestansoknak köszönjük.

Nem hallgathatjuk el e helyt Káldi Györgyöt, ki Pázmány oldala mellett küzdve, szintén az érdem legdisztes babérait vívta ki magának.

Nagy hatása volt a nemzeti irodalom megkedveltetésére a két Eszterháznak is. Eszterházy Miklós és Pál, mindkettő Magyarország nádora, szintén magyar nyelven irtak könyveket, s ez kétségtől nagy befolyással volt főuraink magyarosítására. Ismételjük magyarosítására; mert már akkor nem egy főúr szégyelte vagy nem tudta írni anyanyelvét úgy, mint írnia kelle vala.

Nem csak a könyvek legnagyobb része volt latin nyelven írva, nemcsak az országgyűlési s egyéb törvénykezési és közigazgatási, szóval nyilvános okiratok, de a magánlevelek is, melyeket testvér testvérnek, apa fiának irt, mind, mind latin nyelven voltak szerkesztve. A nagy urak női és leányai ugyanazon szorgalommal tanulmányozták a latin nyelvet, mint ma a franciát, sőt több alaposabbal; mert nem egy latin levelet olvastunk nő tollából, mely sokkal több nyelvtani ismeretet árul el, mint sok, növekedéből kikerült mai hölgyecske francia irkájában találunk.

Valamint a katolikusok mindent elkövettek, hogy a nép hallgasson szavukra, úgy másrészt a protestánsok közül is mindinkább jelesnél jelesebb férfiak léptek a síkra, s valamint az anyagi csatázás edzi az erőt, fokozza a bátorságot, úgy a szellemi vita is mindig előnyére van az irodalomnak.

A protestánsok közül leginkább kiténtek a tanárok, s ezek közt Samarjai, Pálházi, Derecskai és sok mások.

E korban már nyelvtudományi munkákkal is foglalkoztak tudósaink, még pedig szép sikerrel.

Molnár Albert Oppenheimban tanár és tanodaigazgató már ekkor magyar nyelvtanán kívül magyar szótárt is adott ki; a nevezetes Pápai Páris Ferenc ekkor készült jeles szótárát ma is sokszor vesszük kezünkbe, ha a régi beszédmód vagy egyes szavak miként írása felől kétségben vagyunk.

Nem csak a nyelvészetet gyakorolták a tizenhetedik században s a tizennyolcadik elején íróink; a szaktudományok más ágaiban is magukra vonták nem csak a haza, hanem a külföld figyelmét is. Apáczai Csere János gondolattant és ismerettárt

irt már a tizenhetedik század közepén. Ambrus János nem is idehaza, hanem a híres jeni egyetem helyén adott ki a magyar nemzet eredetéről szóló történeti művét. Barta Boldizsár Debrecen város történetét írta meg. Kászonyi János jogtudományi művekkel gazdagította a hazai irodalmat.

Ugyan a tizenhetedik század közepén, hosszas pihenés után, hangra kelt ismét a magyar dal is, különösen a hősköltszet, vagyis a vitézek hős tetteit örökítő rimes dolgozatok. Ezek legkitünőbb kezelője a nagy szigetvári hős hasonnevű unokája Zrínyi Miklós.

Zrínyi után Gyöngyösi Istvánt látjuk a költészet terén, s sok csinnal irt költeményeit ma is jó kedvvel s a régiek iránti kegyelettel olvashatjuk el.

Beniczky Péter már példabeszédek írásával is foglalkozott e korban, sőt a színművészetnek is vannak nyomai, amennyiben Lipót király szabadsággal ruházott föl egy kolosvári lakost, hogy helyről helyre járva latin és magyar szindarabokat adhasson elő.

A tizennyolcadik század elejétől kezdve hanyatlani kezdett a magyar nyelv és irodalom. Csak e század vége felé látnunk egy kis hajnali pirt a nemzeti nyelv újjáébredése körül, s még mindig szürkületben tapogatózunk egész azon korig, melyben Kazinczy szelleme ragyogó napként tört ki a borús föllegek közül, hogy világot és fényt áraszszon nyelvünk parlagon irodalmára.

A protestansok nem tartották többé szükségesnek, hogy új vallásukat a katholikusok ellen annyi tüzzel védjék, mint ekkoráig tevék; híveik száma annyira szaporodott, hogy inkább a belszervezés mint a külvitalkozás foglalta el szellembajnokaik idejét és elméjét.

A katholikusok az ugynevezett ó-remek (klasszikai) irodalomra vetették magukat, s aki csak írni tudott, sokan a protestansok közül is, latin nyelven gyakorolta tehetőségét.

A kies testvérháza, Erdély, szintén a latin nyelvet tette a magyar helyére, s a két haza minden tanodájában, minden szószékről latinul szólt tanítványaihoz a tanár.

A főurak elfranciásodtak, s nemcsak családjak körében használták e nyelvet, hanem azon kevés művet is, melyet irtak, e nyelven adták sajtó alá.

Mindez természetesen nyomasztólag hatott valamint magára az irodalomra, úgy annak terjedésére is. Az alsóbb nemes-ség és a nép sem a latin, sem a francia nyelvet nem bírván, a naptárakon kívül magyar nyelven irt könyvhez alig jutott.

E sorok írójának szépapja Kempelen Farkas, noha Mária Teréziától Magyarországon nyert rangot, címet és birtokot, francia és német nyelven adta ki nevezetes beszélő gépének leírását. Így tőnek többnyire mindnyájan.

Említésre méltó kivételül fölhozhatjuk mégis báró Amade Lászlót és Faludi Ferencet, az első kedves dalokat irt, az utóbbi folyóbeszédben művelte hazai nyelvünket.

Nem sokáig tartott a tespedés szomoru kora.

Valamint a sötét éjet szürkület, ezt piros hajnal, a haj-nalt pedig ragyogó napfény követi; úgy a magyar irodalom csaknem százados éjére is előbb a francia ledérséggel teljes szürkület, és a remekiralommal mintegy összeforrt tudósok irta latin modoru magyar művek, utóbb a Dugonics kezdte népies irmodor hajnalhasadása, végül Kazinczyval a magyar nyelv alapon nyugvó tisztán nemzeti irodalom napsugárai követ-keztek.

A franciás modort Mária Terézia azon intézményének köszönjük, melylyel a magyar testőrsereget fölállította. A délcég fiatalok a birodalom székvárosában megismerkedtek a francia szokásokkal egyetemben a francia irodalom termékeivel is, nem feledték el azonban anyanyelvöket, s így azok, kiket a költészet szelleme átvillanyozván, dalok írására készteté, a magyar nyelvet francia modoru rimekbe szoríták.

Ezen irodalmi kör vezére Bessenyei György a magyar testőrsereg egyik tagja volt. Társaiképen Baróczy Sándorról és Barcsay Ábrahámról emlékezünk.

E férfiak nem elégteltek meg azzal, hogy szép gondolataikat és eszméiket jóhangzatu, noha a franciákéhoz hasonló rimekbe szedték; a leghíresebb francia írók és költők műveit is magyarra fordították, így ismét egy részét vették vissza azon műveltségnek, melyet a vitéz magyar fegyverek a külföldieknek biztosítottak.

Nem maradt meg ez irodalmi kör csupán a költészetnél, folyóbeszédben is, de különösen egymáshoz írt leveleikben sokoldalulag művelték a hazai nyelvet.

Báró Orczy Lőrinc, Ányos Pál s mások híven követék Bessenyei példáját, s már nem csak folyó beszédben, hanem rimekben is leveleztek egymással.

Örömtől dobog föl keblünk, midőn látjuk, mint szaporodott e férfiak alatt évről évre a nemzeti irodalom kincse; mint terjedt mindinkább szélesebb körökben, s mint hatott az alsóbbrendű nemes szerény hajlékába is az egész hazában.

Ha mindjárt az alak, vagyis a mód, melylyel gondolataikat kifejezték, nem volt is eredeti magyar, ilyen vala minden gondolatuk, minden szavuk, s különösen Ányos Pál lelkében a leghőbb honszeretet mellett kiváló tehetséget találunk.

Gróf Teleki Józsefnek ez időszakban írt tankölteményei oly szépek és nagyszerűek, hogy ma is nemesak örömmel olvashatjuk őket, hanem tanulhatunk is belőlök.

A francia irodalmi körrel egy időben, de egészen más uton és irányban működött és haladt a latin irodalmi kör.

Míg a könnyű francia irodalom utánczóit a Bécsben lakó vagy onnét hazakerült főurak létesítették és művelték, addig a latin modor követői, leginkább a tudományokkal foglalkozó tanárok soraiból kerültek ki.

A székely származású Baróti Szabó Dávid, a hit-tudorral koszorúzott Rajnis József, s a mint költő és nyelvész

egyiránt jeles Révay Miklós valának előharcosai ez iránynak.

Baróti nem csak eredeti műveket irt latin modoru versekben, egy gazdasági tankönyv fordításához is fogott, melyet XVI énekben terjesztett a magyar közönség között.

Rajnis legnevezetesebb műve a Magyar helikonra vezérlő kalauz, melyben a magyar verselés nézete szerénti szabályait adta elő.

Révay már magyar helyesírást és mondattant irt. Mint nagyváradi rajztanár a városi építésnek eleit adta ki Budán. Révay volt az, ki Pozsonban az első magyar folyóiratot, a Magyar Hirmondót szerkesztette, s már akkor egy magyar tudós társaság föllállítása mellett buzgózkodott annyira, hogy az 1790-ki budai országgyűlés rendei az egyszerű szerzetessel hivatalos tárgyalásba bocsátkoztak, s az ügyet az országgyűlés színe elé hozták.

Mint minden embernek, ki a közügynek élve a közügyért harcol, s mint ilyen némely magánérdeket vagy balvéleményt kötelességszerűleg sért, Révaynak is támadtak ellenségei, kik az irigység és roszakarat sokszor éles fegyverével küzdöttek ellene, s a butaság bárdolatlan gerendáit vetették akadályul utjába. A nagy szellem azonban, melynek tettei önzéstelensége kölesönös tapintatot úgy, mint kitartást, a nagy akadályokat elhárítja, az aprókat átlépi s lankadatlan erőfeszítéssel halad tiszta célja felé.

Igy haladt Révay nyomortól és irigységtől környezve egész a magyar egyetem szívéig, hol dicsőségévé lett nemzetének és nemzete irodalmának.

Révay nem csupán latin modorban irt, néha a francia modorhoz is látszott hajólni.

Leghasznosabb volt irodalmunkra nézve ez időtájban a franciákat követő írók a latin modorban rimelők elleni tollharca, sőt a latin irodalmi körben magában Baróti és Rajnis közt

is tüzes vita folyt afölött, melyiket illeti az elsőség a latin irmodornak a magyar nyelvénél való használata körül.

Valamint a kardok, ha ügyes vívók kezelik, élesednek a harc alatt, még ügyetlen harcosok kezében eltompulnak; ugy ezen irodalmi viták kiszámíthatlan hasznára voltak irodalmunknak. Az eszmék, a fogalmak tisztultak, a két fél követői, elhagyván a vitázat salakos részét, mindegyik fél érvein tanultak, okultak.

Mindaz, mit eddig a magyar irodalomról mondhatánk és mondánk, nem azon öntudatos nemzeti irodalomról volt mondvá, mely elhagyva az idegen nyelvek szabályait, önmagából, a hazai nyelv természetéből meríti kiejtési alakjait.

Kétszeres örömünk, hogy e téren városunk nagy szülötét, Dugonics Andrást lehet és kell kezdőül és vezérül magasztalnunk.

Dugonics András, a hazánk tudományos műveltsége s a szükséges ismereteknek a honban terjedése körül oly sok érdemmel dicsekvő kegyesrendi szerzet tagja volt.

Ő vala első, ki, miután szintén a régi görögök történelméből meríté első irodalmi kísérleteinek személyeit és tárgyait, ez ki nem elégítheté őt, s a hazai történet mezejére lépett, hogy ne csak az urakkal, hanem a néppel is megismertesse ama kincset, mely elődeink példájában, s e példa követésének nemes ösztönében rejlik.

Dugonics volt első a magyar hazában, ki regényalakban írta meg a honfoglaló ősök történetét.

Első ilyenmű műve Etelka volt, mely még szerző életében harmadik kiadást ért, mi, ha meggondoljuk, hogy ma is a ritkaságok közé tartozik, legszebb elismerésül tekinthető Dugonics uttörő érdemeinek.

A magyar nemzet nagyja, apraja, főur és szolga egyiránt megszerette e munkát, mely Árpád korát állítja az olvasó elé s az ősi szokások megismertetését célozza.

Nem lehetünk eléggé hálásak Dugonics iránt, ha meggondoljuk, hogy épen azon időben, midőn nyelvünket a legnagyobb veszély fenyegette, a legsikeresebb eszközt — a megkedveltetést, vonzóvá tételt — használta föl megmentésére.

Etelkát, a Barcsay Ákos fejedelem korából merített Aranyperecek, ezeket Jolánka s ezt ismét Cserey s más, a közönség által mindig érdekléssel fogadott és olvasott művek követték.

Nem csupán a regényirodalom terén volt kitűnő Dugonics. A drámairodalom magyar történeti voltát is neki tulajdoníthatjuk, tanuk erre Toldy Miklós, Kun László s Bátorfi Mária című színművei, az utósót átdolgozva ma is adják színpadainkon.

Még ezzel sem elégedett meg városunk nagy szülötte. Saját művein kívül Gyöngyösi István költeményeit is kiadta csak azért, hogy ezek is eredeti magyar épségökben jussanak a közönség elé.

Nagy érdeme Dugonicsnak, hogy az akkori írók szokásától eltérve, műveit semmiféle hizelgés fejében senkinek nem ajánlgatta azért, hogy helyette kinyomassák.

Dugonics érezte művei belerejét, s erre támaszkodva tudta, hogy a közönség önmagukért tiszteli könyveit, s így senki segélyére nem szorult kiadásukban, vagy hogy világosabban szóljunk, senki kegyelmét nem kereste. E derék férfiú maga mondá, hogy: „minden munkáját nemzete hasznára és időtöltésére szentölte; hogy jutalmat sem nem kér, sem nem vár fáradsalmiért, sem panaszra nem fakad ajka, ha elismerés helyett szemrehányásokkal s megtámadtatással találkozik; mert nemzetének és hazájának szolgálni legfőbb kötelességének tartotta.”

Szükséges, hogy e nagy embernél kissé tovább időzzünk. Valamint a világmegváltónak előhírnöke volt János, ki tudatta az emberekkel, hogy eljövend az, ki megjavítandja az embereket, megtisztítván őket bűneiktől; úgy Kazinczy Ferencnek előhírnökeül tekinthetjük Dugonics Andrást,

ki meg volt győződve arról, hogy jövend utána egy nálánál is nagyobb nyelvapostol, hogy megjavítsa a nyelvet, megtisztítván azt a hozzá tapadt nem magyar salakoktól.

Szent sugallat szállta meg Dugonicsot, mely azt mondá neki, hogy csak úgy állhat fön nemzete, ha hírét nevét a feledékenység örvényéből kiragadja.

Dugonics kortársai (értem a nagy tömeget, a népet) azt sem tudták már, ki vezette őseinket e földre, arra sem gondoltak többé, hogy ez ősrökröl megemlékeznünk, öket tisztelnünk kötelességünk.

Azt is jól tudta Dugonics, hogy célja elérésére semmiféle latin vagy francia nyelven irt tudományos történelmi mű nem segíti, hanem hogy magyar nyelven kell ősei viselt dolgait ezer meg ezer könyv letörölhetlen emlékkövére vésnie.

Töretlen volt az út, melyen haladt, s akadályokkal teljes. A nemzet eleje, a nagy urak, idegen nyelvekhez kapkodtak; a tudósok oly igen ragaszkodtak a latinhoz, hogy nem csak egy betűt sem akartak írni magyar nyelven, (hihetőleg úgy voltak, mint sok mai író, ki nem akar a helyesírás újabb szabályai szerint írni azért mert nem tud, s mert tanulni nem akar) hanem még gúny tárgyává tevék Dugonicsot azért, mert a köznép számára enyelgő könyveket írni nem áttall, mivel magyar szavakat kohol. (Ez ellen is még sok tudósnak van kifogása napjainkban, különösen azoknak, kik a nyelvújítási mozgalmakat nyelvrontásnak bérmálták.)

Dugonics csak ritkán, s nagy mérséklettel felelt azoknak, kik megtámadták.

Felelt helyette az idő, mely érdemei elismerésétől hangzik vissza.

Már példabeszédeinek kiadója ezeket mondja róla: „Nap-rul napra szaporodik azoknak számuk, kik Dugonicscsal a közjóra általlátják, hogy a diákos tudományok mellett, bár még ezer esztendeig így folyanak, nemzetünknek csak parányi része juthat a kulturára (művelődésre), arra is erőtetettre, minthogy

ami nem sajáttya a nemzetnek, az nem is válhat természetessé; a köznép pedig nagy dereka a nemzetnek, melytől ennek ereje és hathatossága függ, legkissebb vétke nélkül a hasznos eszméretektől örökre megfosztatik és az országnak irtóztató kárával a legügyletlenebb tudatlanságra kárhoztattatik.“

E sorokban rejlik Dugonics érdemének egész nagysága.

Nem hallgathatunk el még néhány sort, melyet ugyan a példabeszédek kiadója K. Krizosztom a nagy emberről mond: „Hogy mi egy nagy embernek érdemét — írja — méltán büszküllhessük, azon időbe és környüállásokba kell magunkat helyheztetnünk, melyekben az jeles elméjét s szolgálattját nemzete eránt kimutatta. Mert most már nem nehéz megfogni a nemzeti nyelv kulturájának (művelődésének) szükségét, melynek világosításán negyven (ma mondhatjuk nyolevan) esztendőől fogva dolgoznak a tudós hazafiak. Hanem mikor ez az igazság a mi nemzetünknel borzasztó homályban s setéségbn fetrengett, s az ellenkező ítéletek még tapogatni sem engedték, akkor mondom, nem közönséges elme kívántatott arra, hogy az akadályokat meggyőzze, s a sokféle haszonnal bővelkedő igazságot napfényre hozza.“

Dugonics harmincnyé évig volt egyetemi tanár, s mint ilyen számtalan tanítványát téríté azon utra, melyen ő vezércsillagként haladott elöl.

A szegedi temetőben tiszteletet gerjesztő egyszerű emléklóbor alatt hamvadnak porai; ezt is nem a nagy magyar közönség, nem a szegedi nép, hanem a szép eszméit hön kevető rendtársai emelték neki.

Sokszor gondolkodtunk afölött, nem lenne-e méltó e nagy városhoz, sőt az egész hazához, ha e nagy férfiú emlékszobra állna azon város terén, melynek szülötte volt, melyre annyi fényt árasztott, s melyet annyira szeretett, hogy élte végnapjait falai közt töltötte.

Gondolatunk nem maradt pusztá eszme, szavunk viszhangra talált e város nemeslelkű s Dugonics hatását méltányló

lakosainál, kik megfontolák, hogy ha Nagyvárad emlékszobrot állít oly férfiúnak, ki anyagi bajtól, testi nyaválától menté meg polgárait, Szegednek annál inkább meg kell örökölnie azt, ki szellemi tespedésből, lelki megromlástól menté meg nem csak e várost, hanem az egész haza nyelvét, az egész nemzet irodalmát.

Reményünk biztos, és hisszük hogy nem csal, ha mondjuk, miszerént nem telik bele két év s a Szegedet látogató idegen kegyelettel fog távozni városunkból; mert piacán meglátandja népies irodalmunk védszellemének el nem porhadó emlékoszlopát.

Számtalan megtámadói és gunyolói dacára nem állott egyedül Dugonics a nemzeti irány terén.

Magasztalói egyuttal követőivé lőnek, s amit Dugonics kivivott a nagy közönségnél, azt Gvadányi József gróf és lovassági tábornok a főurak közt eszközölte. Megírta Egy falusi nótáriusnak budai utazását (a népünk által ma is kedvelt Peleskei nótáriust), és Rontó Pált, melyet még ma is sok kispap mestergerendáján találunk. Ezeket Benyovszky Mór kalandjaival toldotta meg. Rontó Pált a magyar nők kívánságára, noha, mint önmaga mondja, mormogás között francia modoru versnemben írta.

Akkor még hölgyeink is jobban ragaszkodtak a francia izléshez, mint a magyarhoz, nem csak ruházatban hanem az irodalomban is.

Gvadányin kívül Horváth Ádámot, Poocs Andrást és Etédy Mártont számíthatjuk a népies irmodor képviselői közé.

Dugonicscsal egyetemben ezek művei képezték a nemzeti irányu magyar irodalom hajnalszürkületét, mely után jó lesz a tulajdonképi hajnalhasadásra, az az Kazinczy közvetlen előzőire áttérnünk, hogy a nagy irodalmi ujtó fényes eredményű hatása szemeinket el ne vakítsa.

A gondolkodó ember soha sem fog megelégedni azzal, ha valamely bonyodalmas tárgyat eléje tesznek, s meggyőzik arról, hogy az a tárgy csakugyan olyan, amilyen; részei csakugyan így s nem másképen viszonylanak egymáshoz. A gondolkodó ember vagy anyagilag vagy szellemileg bonckésnek vetendi alá észlelése tárgyát, s nem fog megnyugodni mindaddig, míg részletesen nem tudja, sőt ha lehet, szemeivel nem látja, hogyan lett a tárgy olyan, amilyen, vagy minő erők, minő véletlen, minő hatalom eszközölte, hogy éppen olyanná lett, amilyennek látja, tapasztalja.

Igy vagyunk nemzeti irodalmunkkal is.

Nem szabad Dugonics körétől azonnal Kazinczy óriásmunkájára ugornunk; mert noha az első hirnökeül jeleltük az utóbbinak, a kettő közt még igen nagy hézagot találunk, nem annyira időben, mint egyrészt azon erő és kitartás fokában, melylyel a nemzetiséget a műveltséggel egyiránt fejlesztő irodalom terén működtek, másrészt azon fogékonyságban, melyet ugyan a műveltség és nemzeti érzület fejlesztése kortársaikban szült.

Dugonics és köre nem csupán terjesztőleg hatottak a nagy közönségnél; nem csak a legalsóbb rétegekbe oltották az irodalom iránti részvétet, szeretetet; hanem olvasztólag működtek a főnebb említettük háromfelé ágazó irodalmi körök között is.

Előbb a francia, azután a latin irány követői kezdék méltányolni a nemzeti törekvéseket, s egyik a másik után szegődött az újabb irányhoz.

Nem mondjuk, hogy egyik másik a régiéek közül nem maradt következetes irányához; de annyi bizonyos, hogy a Dugonics és Kazinczy között lefolyt időben csaknem minden nagyobb irodalmi név az újjászületett önálló nemzeti irodalom terére lépett.

Virág Benedek részben a latin irány követője, nagy hatással volt korára. Mint költő és történetíró egyiránt jeles. Költeményeit ma is élvezettel olvassuk; Magyar századok című történelmi művében öntudatos nemzeti iránynak hódolt.

Sorai annyi érzéssel írvák, hogy sok későbbi író szentkeblüknek nevezte el Virágot, ki valóban egyik legszebben illatozó virága volt irodalmunknak.

A nyelvújítás előzőinek főérdeme volt, hogy nyelvünket az arra tapadt idegen szóktól úgy mint az idegenszerű kifejezésektől megtisztították.

E nyelvújítás egyik bajnokaul Kármán Józsefet ismerjük, ki ritka tehetséggel s a legszentebb hazafiúi érzélemmel fogott a nagy munkához. Kármán volt első, ki irodalmi központról gondoskodott, s mint ilyet, legalkalmasabbnak Pestet jelölte ki. Hogy e célját biztosan elérje, szövetkezett Pajor tanárral, s vele az Urania című tudományos és szépirodalmi tartalmu folyóiratot indította meg.

Ott találjuk e nemes verseny harcosai közt Ráday Geórgi grófot is; ő volt első, ki a magyar dalnak mérték és rím szerénti szabályos alkatot adott. Sokoldalu tehetségét sok mindenfélére használta, a tudományoknak csaknem minden ágában kezdett írni, de keveset végzett be. Egy volt Ráday azok közül, kiket nagy lelkök mindenre ösztönöz, mi szép, jó, hasznos és szükséges; kik, midőn látják, hogy kortársaik, akár akarathányból, akár a kudarcóli félelem miatt semmit sem mernek kezdeményezni, kezökbe veszik a lobogót, nem mérlegelve, lesz-e követőjük a küzdelemben, s megnyugtatta magukat a sikerrel, vagy ha ez elmarad, az öntudat nemesítő biztatásával.

A nemzeties törekvések lobogója alatt harcolt Szentjóbi Szabó László is. Mindenesetre irodalmi tekintély válik belőle, ha a Martinovicsféle összeesküvésbe nem keveredik, mely kora halálát okozta. Csak 28 éves korában Kufsteinban meghalt.

Nem hagyhatjuk említetlenül Dayka Gábort, ki a pesti papnövéndékek közt volt a magyar nyelv és irodalom apostola; Bacsányi Jánost, ki harmincegy évig volt Linzbe kebelevezve rendőri főlvigyzat alatt, s az ottani köztemetőben van eltemetve; Versegly Ferencet, a híres tábori papot, ki miután

hazaérkezett a harcból, megírta „A magyar hazának anyai szózatja az ország napjára készülő magyarokhoz.“ és „Emlékeztető oszlop azoknak az hazafiaknak tiszteletére, a kik az ország előtt jun. 11. és 12. 1790 a hazanyelvnek bevétele mellett szónoklottanak“ című munkáit; és végül Csokonai Vitéz Mihályt, a láng-lelkű költőt, ki szintén egyik diadalarató bajnoka volt a nyelvújító irodalmi körnek.

Csokonairól különösen megjegyzendőnek találjuk, hogy korának első költője vala, s annyira a szerény emberek közé tartozott, hogy igen igen sokáig csak saját maga és barátai számára írogatott, míg végre 1793-ban az akkori Magyar Hirmondóban föllépett. Árpádról szóló nagy költeményét fájdalom nem fejezhette be, mert oly sok jelessel őt is élte virágjában rabolta el a sors hazájától, nemzetétől.

E férfiak valának a járatlan ut egyengetői Kazinczy előtt; ezek áldozták föl éjeiket úgy mint napjaikat a most is hálátlan, de korukban százszorosan hálátlanabb irodalomnak; ezek mozdították félre a közönyösség kemény szikláit, az idegenhez szítás bünteljes göröngyeit, a makacs megátalkodottság kemény gerendáit azon ösvényről, melyen Kazinczy és társai haladandók valának.

Nincsen nagyobb szellemnyomoruság az emberek közt, mint azok törekvése, kik a tiszta szándékkal és becsületes öntudattal előre törekvő útjába állanak.

Ezek a guba alatt nyámogó szellemtörpítők mindent gyűlölnék, mi akár közvetlenül egyéni érdekeik ellen van, akár közvetve a nagy tömeg fölvilágosítása által anyagi jóvoltukat akadályozza.

Ilyenekkel kelle küzdenie Dugonicsnak, ilyenekkel Kazinczy előzőinek, ilyenekkel magának Kazinczynak, ilyenekkel küzdünk még ma is folytonosan szellemharcot; de valamint az anyag fölött győz az elme, úgy a butaság fölött is győzni fog az eszme hatalma, s eljövend az idő, melyben ha

számot vetünk magunkkal és tetteinkkel, el fogjuk mondhatni, hogy nem haszon nélkül éltünk.

Mily sok egyengetni, tenni, elhárítani és módosítani való maradt fön még Kazinczy számára, s mily megfeszített lélek-erővel, mily földöntúli buzgalommal működött e férfiú, a következő fejezetben olvassuk.

